

8 Холявко, Е. И. Отражение мотива кривизны во вторичной семантике русского и белорусского слова / Е. И. Холявко ; под ред. В. И. Коваля. – Гомель : УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», 2002. – 178 с.

9 Буслаев, Ф. И. Исторические очерки русской народной словесности и искусства / Ф. И. Буслаев. – Спб, 1861. – 648 с.

УДК 811.161.3'42'37

А. М. Чарнышова

Моўнае адлюстраванне камунікатыўных жэстаў і іх семантычныя асаблівасці ў кантэксте мастацкага твора

Артыкул прысвечаны праблеме моўнага адлюстравання камунікатыўных жэстаў у канве мастацкіх твораў беларускіх пісьменнікаў і магчымасці дакладнага вызначэння семантыкі такіх жэстаў. Зроблена спроба вызначэння структуры моўнага адлюстравання камунікатыўных жэстаў. Адзначаецца, што галоўнымі намінацыйнымі адзінкамі, якія прадстаўляюць жэсты ў мастацкіх тэкстах, з'яўляюцца дзеяслоў з назоўнікам, як называныя кампаненты дзеяння і часткі цела, якой гэта дзеянне выконваецца.

Камунікатыўны акт дастаткова складаны і кожны індывід укладвае ў яго шмат характэрных толькі для яго элементаў. Гэта датычыць не заўсёды характарыстыкі голасу кожнага чалавека, але і тых невербальных сродкаў, якія суправаджаюць вербальную частку паведамлення. Узаемадзеянне паміж людзьмі патрабуе разнастайных форм невербальнай камунікацыі – абмен інфармацыяй праз змены выразу твару, жэсты і рухі цела. Чалавек карыстаецца такімі невербальнымі знакамі для таго, каб дапаўняць ці абвяргаць тое, што выказваецца словамі. Часцей за ўсё чалавек, нават не разумеючы гэтага, у працэсе зносін з іншымі людзьмі звяртаецца да жэстаў. Многія вучоныя пад паняццем 'жэст' разумеюць рухі рук, галавы і іншых частак цела. Але жэст нельга ўспрымаць толькі як дзеянне, якое не нясе ніякой інфармацыі. Часта менавіта жэсты, а не словы з'яўляюцца больш інфарматыўнымі ў працэсе камунікацыі.

Жэсты разглядаюць як знешнія праявы ўнутранага стану чалавека, пры гэтым яны нясуць інфармацыю не толькі аб псіхалагічным стане чалавека, але і аб інтэнсіўнасці яго хваляванняў. У камунікацыйным працэсе жэсты суправаджаюць мову або замяняюць яе, пры гэтым яны паведамляюць аб адносінах чалавека да якой-небудзь асобы, падзеі, прадмета.

Семантыка жэстаў з'яўляецца разнастайнай у залежнасці ад кантэкста яго выкарыстання, можа адрознівацца культурнай прыналежнасцю суб'еднікаў і г.д. Аднак можна вылучыць і падабенствы. Таму, мы можам раскласіфікаваць усе жэсты, якія ўжываюцца ў дыялагічным дыскурсе, наступным чынам: камунікатыўныя жэсты (жэсты, якія зразумелыя па-за моўнага кантэксту і маюць асабістае значэнне); мадальныя жэсты (жэсты, якія выражаюць ацэнку і адносіны); апісальныя жэсты (жэсты, якія маюць сэнс толькі ў кантэксте моўнага выказвання) [1, с. 165].

Жэсты як у працэсе зносін, так і на старонках мастацкіх твораў могуць выконваць разнастайныя функцыі. Асноўнай жа функцыяй, на наш погляд, з'яўляецца камунікатыўная, таму што часцей за ўсё жэстамі карыстаюцца падчас зносін з людзьмі. А таксама, у адрозненні ад іншых, камунікатыўныя жэсты часцей за ўсё больш універсальныя і зразумелыя нават для самага непадрыхтаванага суб'едніка. Калі разглядаць асобна камунікатыўныя жэсты, то мы можам сказаць, што ў іх склад уваходзяць усе невербальныя элементы, якія замяшчаюць мову. Да камунікатыўных жэстаў адносяць жэсты прывітання і развітання, пагрозы, прыцягнення ўвагі, запрашаючыя, жэсты сцвярджалыя, адмоўныя, пытальныя, якія выражаюць удзячнасць і многія іншыя.

Фактычны матэрыял невербальных сродкаў, які прадстаўлены на старонках беларускіх мастацкіх твораў, дастаткова вялікі. Сярод іх можна знайсці і, вылучаныя намі, камунікатыўныя жэсты. Ва ўсім свеце паміж людзьмі ўсталявалася адзіная, агульнапрынятая сістэма жэстаў пры сустрэчы для прывітання ці развітання. Такія жэсты моцна ўкараніліся ў нашай свядомасці і з'яўляюцца неад'емнай часткай нашай штодзённай камунікацыі з іншымі асобамі. Зразумела, што семантыку жэстаў прывітання ці развітання многія даследчыкі невербальных сродкаў зносін могуць вылучыць без памылак. Але ж ад пісьменніка залежыць як падаць той ці іншы жэст чытачу, каб вылучыць сваю асабістую манеру пісьма і стылю. Так, у творах беларускіх пісьменнікаў мы сустракаем наступныя прыклады жэстаў са значэннем прывітання: ківаць галавой, паціскаць руку, пацалаваць руку, схіляць галаву, падаць руку, пацалаваць і інш. Адзначым, што большая колькасць гэтых жэстаў называюць дзеянне і таму заканамерна, што яны намінатыўна прадстаўлены дзеяслоўнымі найменнямі. Дзеяслоў часцей выкарыстоўваецца ў якасці галоўнага слова, назоўнік жа ўдакладняе дзеянне, названае дзеясловам. Таксама сустракаюцца найменні камунікатыўных жэстаў з, так званым, удакладняючым словам, што надае мастацкаму вобразу не толькі больш сэнсу, але і некаторую экспрэсіўнасць. *На тэрасу падымаецца гнуткі і станісты стары ў мундзіры палкоўніка... Пра гэтага Алесь ведае... Але стары прыемны. І ён не мучыць яго, Алесь. Ён ласкава, са старамоднай галантнасцю ківае галавой і адразу праходзіць да бацькоў.* [2, с. 85]; *Бацька паважна схіляе галоўку з падплоенымі на канцах валасамі, робіць рукой гасцінны жэст і кажа: «Bonjour, monsieur»* [2, с. 84]; *Прыступкі вялі ўніз. Пан Юры першы спусціўся туды. Працягнуў Алесю руку, прывітаўшыся.* [2, с. 77]; *Сыпанулі насустрач людзі, хутчэй неслі дзяцей у дом, расхувалі. Алесь сустракаў гасцей. Алесь то паціскаў руку Франсу, то схіляўся да Майкі, то цалаваў маленькую Наталку.* [2, с. 241]; *Яна не адразу пазнала яго... Алесь схіліўся і пацалаваў ёй руку. «Я вельмі ўзрадаваны, - голас чамусьці асекся. – Мы так даўно не бачыліся»* [2, с. 344]; *«Але. Пазнаёмцеся», - буркнуў Іван. Сабіна зрабіла рэверанс, і малахітавая сукенка нібы заструменілася»* [2, с. 38]; *Ён падаў руку, агорнуты новым клопатам, старшыня раўнадушна паціснуў яе. Гэтак жа стрымана паціснуў халодную камбатаву далонь і «вучоны» – у акуларах, высокі баец Фішар; без крыўды, шчыра зірнуў на камандзіра другі няўдака, на якога скардзіўся старшыня, – малады, са свежымі сумнымі вачыма радавы Глечык.* [3, с. 20]; *Яўхім, дайшоўшы да іх, дужай рукой прыпыніў неслухмянага каня, весела паздароўкаўся. Вольную руку падаў спачатку Хадосьцы, якая пры гэтым адразу паружавела, потым Ганне. Ён і знаку не паказаў, што між ім і Ганнаю было штосьці асаблівае.* [4, с. 106]; *Васіль ужо зноў угрэўся, калі хтосьці па-прыяцельску ляпнуў яго па плячы. Васіль здзіўлена азірнуўся: побач стаяў прыцярпушаны мукою Косцік Хвошч, якога калісьці дражнілі «Косцік-Хвошчык». Мабыць, цэлы год не бачыліся – Косцік жыў і рабіў у мястэчку – і раптам такая сустрэча! «А я гляджу – ён ці не ён?» – засмяяўся Косцік.* [4, с. 132]; *Кляоннік, вітаючы, узяў руку з разцом. Валасы, як залацістая хмара. Цёмна-блакітныя вочы і вялікаваты рот смяюцца.* [5, с. 36]; *І ўсе чацвёрта зямна пакланіліся адзін аднаму.* [5, с. 163].

Праводзячы аналіз невербальных сродкаў ужытых у кантэксце, можна адзначыць, што аўтарскі стыль раскрываецца не толькі ў лексемах, якія называюць той ці іншы жэст, а і ва ўменні пісьменніка знайсці найменне неабходнае для той ці іншай сітуацыі ў тэксце, тую намінатыўную адзінку, якая падыходзіць выбранаму персанажу. Адзначым, што ў мастацкіх тэкстах, як і ў сапраўдных паўсядзённых зносінах мужчыны вітаюцца часцей за руку, а ў залежнасці ад таго, у якіх адносінах знаходзяцца мужчына і жанчына, мы можам заўважыць, што тут ужо выкарыстоўваюцца розныя найменні жэстаў ад поціску рукі да абдымкаў і пацалункаў. Таксама трэба ўлічваць не толькі гендерны аспект, але і нацыянальны каларыт і эпоху, якую стварае пісьменнік. Калі разглядаць мастацкі свет Ул.Караткевіча, то тут усё ад сюжэтаў і вобразаў да слоўных адзінак прасякнута гістарызмам, і таму ў яго тэкстах ужываюцца намінатыўныя адзінкі каларытных гістарычных жэстаў (рэверанс, паклон і г.д.).

Амаль такімі ж лексемамі і словазлучэннямі прадстаўлены камунікатыўныя жэсты са значэннем развітання: пацалаваць, падаць руку, абняць. Дадзеныя лексемы ўжываюцца ці з намінацыўнымі дапаўненнямі ці з экспрэсіўна напоўненымі азначэннямі:

«Дзякуй вам, Алесь,» – кажа яна. – «Бывайце.» Яна набліжае да яго тварык, дакранецца нерухомымі вуснамі да яго шчакі і падае яму руку...» [2, с. 124]; Абдымаючы яе на развітанне, Васіль з рашучасцю, блізкай да адчаю, думае: ці цяпер, ці ніколі! Ён заплюшчвае вочы і прыкладвае губы да Ганнінага твару, пацалунак трапляе ў скронь. Учыніўшы гэта злачын-ства, ён апускае галаву і чакае прысуду. Ганна таксама стаіць, апусціўшы галаву. [4, с. 39]; Развіталіся каля яе гумна. Яўхім, шкадуючы, вінавата абняў яе за плечы, Хадоська сама паднялася на пальчыках, дацягнулася да яго губ, пацалавала. [4, с. 121]; «Нічога, чорт не здрадзіць – свіння не з’есць», – бесклапотна пажартаваў пэтэравец Свіст, белабрысы, расшпілены на ўсе кручкі і гузікі, жулікаваты з выгляду хлопец. Спаважна падаў сваю пухлую далонь непаваротлівы, мардаты Пшанічны, і пачціва, прыстукнуўшы бруднымі абцасамі, развітаўся чарнявы, прыгожы Аўсееў. Паддаўшы плячом аўтамат, камандзір батальёна нялёгка ўздыхнуў і коўзкім, няспрытным на гразі крокам пайшоў даганяць калону. [3, с. 21].

Аднак хочацца заўважыць, што часта ўжывальнае словазлучэнне ‘падаць руку’, можа выкарыстоўвацца пісьменнікамі абсалютна з рознай семантыкай, не толькі як жэст прывітання ці развітання. Мы адзначылі і іншыя семы дадзенага лексічнага спалучэння: знаёмства: «Б’ешся ты здорава, – засмяўся ён... Давай знаёміцца, ці што» Алесь падаў яму руку. «Давай. Я Алесь Загорскі,» – сказаў хлопец. [2, с. 270]; братэрская любоў: Хлопцавы вочы ласкава глядзелі на Алеся. «Глядзець весялей,» – шапянуў пастрыжаны. Падайце адзін аднаму рукі. Алесь пачуў у сваёй руцэ руку Мсціслава. [2, с. 80] і інш.

У мастацкіх тэкстах таксама ўжываюцца камунікатыўныя жэсты, якія могуць выкарыстоўвацца як рэакцыя на якое-небудзь дзеянне ці пытанне ў працэсе зносін з людзьмі. Такія жэсты паказваюць на адносіны да суб’екта, выражаюць згоду, нязгоду з ім і г.д. Таму, мы вылучаем сцвярдзальныя жэсты ці жэсты згоды: Успышкі ўсё часцелі. І вось чалавек ля горна зняў з сагана зусім круглую бутэльку з вузкім рыльцам, ускалаціў нейкі асадак і паказаў чалавеку з паласой. Той сцвярдзальна апусціў галаву. [2, с. 138]; «Самы цудоўны баль, які я калі-небудзь бачыў,» – адказвае важны Франс. А яна не адказала, толькі кінула галавой» [2, с. 124]; «Вы, Аўсееў, спорт паважаеце?» «Паважаю», – жвава паварочваючыся да яго, казаў Алік, і настаўнік згодна ківаў бародкай. [3, с. 55]; «Ваня, бяры тых, што злева, а я – што справа», – сказаў Цімошкін сябру. Шчарбак кінуў галавой. Яму, пэўна, гаварыць было цяжка, і выглядаў ён вельмі зняможана. [3, с. 292]; «Не на добрае, ведамо...» – з роздумаў прамовіў дзед. «Божачко ж!» – паківала галавой цётка Алена, і невядома было, аб кім цяпер гэты яе непакой: аб адным сыне ці і аб Ахрэме. [4, с. 62]; «Значыцца, у той вечар вы сядзелі з Дзятлам Васілём...» – наслухаўшы яе, не запытаўся, а як бы паўтарыў Ганніны словы Шабета. Ганна кінула. [4, с. 67]; «Дак Корч прасіў, кеб з жанчын хто прыйшоў. Ці ты, старая, ці мо Ганна.» «Няхай Ганна...» – мачыха забрала са стала міску, падалася ў куток, дзе стаяў посуд. Бацька згодна кінуў, лічачы, што гаворка скончана. [4, с. 98]; Косцікавы вочы пыталіся: «Ясна?» Васіль моўчкі кінуў галавою. [4, с. 134].

Побач са сцвярдзальнымі жэстамі пісьменнікі выкарыстоўваюць на старонках сваіх твораў і супрацьлеглыя ім адмоўныя жэсты. Асаблівасць такіх жэстаў, якую хочацца адзначыць, заключаецца ў тым, што гэтыя групы жэстаў структурна прадстаўлены аднаслоўным дзеяслоўным кампанентам ‘кінуць’ ці спалучэннем дзеяслоўнай адзінкі з намінацыўнай ‘галава’. У залежнасці ад «пісьменніцкага прафесіяналізму» чытач сустракае ў тэксце не аднастайныя словазлучэнні, а сінанімічныя слоўныя формулы: ‘паківаць галавой’, ‘паматляць галавой’, ‘пахітаць галавой’, ‘пакруціць галавой’ і інш.

У мастацкіх тэкстах сустракаюцца прыклады пытальных жэстаў, у якіх, разам з дзеяслоўным, галоўным слоўным кампанентам з’яўляецца намінацыўная адзінка ‘плечы’: «Як ты кажаш бацьку!» – пачырванел Глушак. «Ну, куды?» – Яўхім павёў пля-чамі. – Ну,

пайду, паішкаю весялейшай кумпаніі!.. [4, с. 24]; «Навошта даказваць?» – паціскае плячыма Лук'янаў. – «Загады не даказваюцца. Тут важна не чыё алібі, а патрэбен вынік» [3, с. 132].

Жэсты пагрозы звязаны з дзеясловам 'гразіць' ці рукой, ці асобна пальцам або з дзеясловам, якое абазначае дзеянне звязанае з рукой ('памахаць'): «Не хачу!» – адказаў адным словам Валодзька. «А этаго во – хочаш?» – памахаў яму пугай брат. [4, с. 10]; «Мы не хочам», – бадзёра пацвярджаю я. Крывёнак усё маўчыць, і Люся гразіць мне пальцам. [3, с. 122].

У некаторых жыццёвых сітуацыях не абавязкова выкарыстоўваць слова, можна ўжыць толькі жэст, і любы чалавек без цяжкасцей зразумее цябе. Для гэтага і прызначаны камунікатыўныя жэсты са значэннем прыцягнення ці засяроджвання ўвагі, якімі гаворачы выдзяляе прадмет ці асобу з шэрагу аднародных, паказваючы месца яго знаходжання (побач, наверху, унізе), падкрэслівае парадак руху (па чарзе, праз аднаго). Засяродзіць увагу можна рознымі часткамі цела, але больш часта выкарыстоўваюцца галава, рукі, пальцы, ногі.

І мускулістая безвалосая рука Раўбіча, упрыгожаная жалезным бранзалетам, павольна паказала на яго. «Гэтаму лягчэй,» – сказаў Раўбіч. – «Шчаслівец!» [2, с. 221]; Хлебнік паказаў пальцам на шэсце. «Глянё, гэты ў мешкавіне» [5, с. 58]; Леановіч торкнуў пальцам у адзін з лубкоў [6, с. 12]; «Ахрэм, устань...» – нарэшыце, паварушыла яна мужа за плячо. [4, с. 53]; Ён неўзабаве кінуўся за ёй, здагнаў, ухпаў за руку, хацеў штосьці сказаць. «Ганна!..» [4, с. 63]; І ўсё ж яна не ідзе, а ён далікатна і настойліва бярэ дзяўчыну за яе вузенькія плечы і падводзіць да свайго месца каля палаткі. Мне здаецца, што Люся адштурхне яго нахабныя заграбастыя рукі, я ўжо хачу крыкнуць: «Адчапіся, прытвора!», ды Люся раптам паслухмяна і лёгка сядзе з ім поруч. [3, с. 121]; Мы з Крывёнкам выскокваем з акапа, Папоў здаровай рукой паказвае ў поле, туды, дзе няма ні ворагаў, ні нашых. Сапраўды, цераз пагорак у наш бок нехта бяжыць. [3, с. 190].

Прааналізаваўшы фактычны матэрыял, можна адзначыць, што камунікатыўныя жэсты на старонках мастацкіх твораў семантычна прадстаўлены вельмі разнастайна. Асноўнымі слоўнымі кампанентамі ў структуры адзначаных невербальных сродкаў зносін з'яўляюцца ў сваёй большасці дзеясловы. Тлумачыцца гэта тым, што жэст па сваёй сутнасці ўсё ж такі некае дзеянне, якое ў мове павінна выражацца менавіта дзеясловам. Разам з дзеясловамі намінатыўнай адзінкай у склад назвы камунікатыўнага жэста ўваходзіць назоўнік, які па сутнасці сваёй абмяжоўваецца найменнем якой-небудзь часткі цела чалавека (рукі, галава, палец, ногі), ці як яшчэ можна сказаць, назва часткі цела, якая і выконвае дзеянне.

Такім чынам, вызначэнне камунікатыўных жэстаў у канве мастацкіх твораў не складаны працэс. Больш цяжкасцей можа выклікаць вызначэнне іх семантычнай напоўненасці. Таму важным накірункам у працэсе выяўлення семантыкі таго ці іншага жэста ў мастацкім творы, павінна быць разуменне кантэксту, у якім апынуліся персанажы, і кангруэнтнасць дадзеных невербальных сродкаў з дыялагічным маўленнем, якое іх суправаджае.

Літаратура

- 1 Кузнецов, И. Н. Риторика / И. Н. Кузнецов. – Мн. : ТетраСистемс, 2003. – 560 с.
- 2 Караткевіч, Ул. Каласы пад сярпом тваім: Раман. Кн. Першая / Ул. Караткевіч. – Мн. : Юнацтва, 1981. – 381с.
- 3 Быкаў, В. Збор твораў. У 4-х т. Т. I. Аповесці/ [Аўт. прадм. Д.Бугаёў]. // В. Быкаў – Мн. : Маст літ., 1980. – 432 с., 4 л. іл. 1 парт.
- 4 Мележ, І. Людзі на балоце / І. Мележ. – Мн., 1991. – 402 с.
- 5 Караткевіч, Ул. Выбраныя творы. У 2-х т. Т. 2. Хрыстос прызямліўся ў Гародні (Евангелле ад Іуды): Раман / Ул. Караткевіч. – Мн. : Маст. літ., 1980. – 400 с.

Н. И. Шабулдаева

Семантико-синтагматические особенности слов *тело* и *плоть*
в русском языке

В данной статье рассматриваются вопросы синтагматических отношений слов *тело* и *плоть* со словами других частей речи, устанавливается избирательность этих связей. Семантическая характеристика слов даётся на основании словарных значений и конкретного контекстуального употребления данных слов. Семантика слов *тело* и *плоть* в большинстве текстов не совпадает, что выявляется на основании их сочетаемости.

Синтагматические отношения, в которые вступают слова, во многом помогают глубже раскрыть значения этих слов. Н. Г. Архипов отмечает: «Основные статутные признаки значения лежат не только в плоскости парадигматических, но и синтагматических отношений» [1, с. 44]. Трудно не согласиться с подобным утверждением, поскольку сочетаемость слова можно трактовать как существенный элемент его значения, в пределах же изолированных лексических единиц смысловые отношения не выражаются [5, с. 84].

В лингвистике предпринимались попытки исследования синтагматических отношений некоторых слов, например, *душа* [5], *любовь* [3]. Слова *тело* и *плоть* на материале русского языка не сопоставлялись в плане семем и синтагм.

Источником фактического материала для данной статьи послужили тексты книг Нового Завета².

Предметом исследования являются слова *тело* и *плоть* в их синтагматическом окружении.

Цель исследования – установить семантику и синтагматику слов *тело* и *плоть* в текстах книг Нового Завета. Данная цель определяет задачи, которые необходимо решить: 1) установить словарные значения слов *тело* и *плоть*; 2) установить значения слов *тело* и *плоть* в текстах Нового Завета; 3) выяснить, вступают ли слова *тело* и *плоть* в системные отношения друг с другом; 4) установить типы синтагматических отношений, возникающих у слов *тело* и *плоть*; 5) определить количественное соотношение данных слов в текстах.

Толковый словарь Т. Ф. Ефремовой определяет значение слова *тело* следующим образом: 1. Отдельный предмет в пространстве; 2. Организм человека, животного, растения в его внешних, физических формах; 3. Труп; 4. Туловище человека/ перен. Основная часть, корпус чего-л. [2]. У С. И. Ожегова находим такое его толкование: 1. Отдельный предмет в пространстве; 2. Часть пространства, заполненная материей; 3. Основная часть, корпус чего-н.; 4. Организм человека или животного в его внешних, физических формах; 5. Часть этого организма [4, с. 688].

Слово *плоть* словарями толкуется так: словарь С. И. Ожегова: *плоть*, (устар.). То же, что тело (в 4 знач.) [4, с. 452]; словарь Т. Ф. Ефремовой: *плоть*: 1) а) устар. Тело; б) Человеческое тело как источник чувственности, похоти; 2) перен. Конкретное материальное содержание чего-л. [2]; словарь Д. Н. Ушакова: *плоть*: 1. Тело (книж.-устар. и церк.); То же, как источник чувственности, похоти (церк.); 2. Мужское семя (устар. и обл.); 3. Перхоть (обл.). Плоть на голове [6].

На основании данных толковых словарей можно сделать вывод, что слово *плоть* толкуется через слово *тело*, они являются синонимами (в отношении человека). Слово *плоть* имеет дополнительную сему 'источник чувственности, похоти' и имеет пометы *устаревшее, книжное, церковное*. Слово *тело* является нейтральным.

² Использованы данные Национального корпуса русского языка.